

Gdynia, 27.04.2019

prof. zw. dr hab. Piotr Mickiewicz
Instytut Politologii
Uniwersytet Gdański

Recenzja

**dysertacji doktorskiej Pana mgr Tomasza Szulca
pt. „*Supermocarstwo energetyczne*”. *Przemysł naftowo-gazowy
Federacji Rosyjskiej w okresie dwóch pierwszych kadencji
prezydentury Władimira Putina***

**Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk,
Zakład Bezpieczeństwa Globalnego i Studiów Strategicznych**

1. Znaczenie podejmowanego tematu dysertacji doktorskiej

Objęcie funkcji prezydenta Federacji Rosyjskiej przez Władimira Putina stanowi istotną cenzurę czasową w rosyjskiej historii współczesnej. Podjęte przez tego polityka i jego otoczenie reformy miały doprowadzić do odbudowy mocarstwowej pozycji państwa, a fenomen rosyjskiej polityki w XXI wieku określić można jako umiejętność osiągnięcia celów politycznych poprzez konsekwentne prowadzenie skoordynowanych i wieloaspektowych przedsięwzięć polityczno-ekonomicznych, wspieranych działaniami dyplomatycznymi i militarnymi. Jest ona prowadzona w oparciu o horyzontalne strategie sektorowe, dzięki którym możliwe jest osiągnięcie interesu narodowego, jako wypadkowej procesu osiągnięcia żywotnych interesów w wybranych obszarach aktywności politycznej i gospodarczej państwa. Została skonstruowana w oparciu o klasyczne zasady myślenia strategicznego, zakładające zdefiniowanie interesu narodowego (usankcjonowanie pozycji mocarstwa globalnego), określenie żywotnych interesów państwa w ważnych dla jego funkcjonowania (uzyskanie instrumentów pozwalających na osiągnięcie tego celu strategicznego) i sposobu osiągnięcia interesu narodowego obszarach oraz wizji prowadzenia tej polityki. Wychodząc z założenia iż mocarstwowa pozycja państwa jest osiągnięta poprzez właściwe wykorzystanie jego potencjału oraz podporządkowanie swoim interesom innych graczy politycznych w rejonach ulokowania żywotnych interesów państwa, w rosyjskiej polityce sprowadzono do tezy iż pozycję mocarstwa zapewni Federacji uzyskanie statusu globalnego mocarstwa energetycznego, czyli

super-petrostate. Pozycja ta jest warunkowana zarówno możliwościami związania energetycznego wybranych regionów globu, jak i kontrolą sposobu wykorzystania środkowoazjatyckich zasobów surowców energetycznych, rodzimego przemysłu paliwowo-wydobywczego oraz energetycznego. Osiągnięcie tego celu wymagało przejścia przez władze centralne pełnej kontroli nad państwem (co nie jest łatwe w odniesieniu do kraju o znacznej rozciągłości przestrzennej), podporządkowania polityczno-gospodarczego poszczególnych regionów (państw) i budowy relacji partnerskich z innymi graczami międzynarodowymi. Za konieczne uznano uzyskanie panowania nad obszarem wyznaczanym przez Ocean Arktyczny i Morze Czarne, zwłaszcza nad rozmieszczonymi na tym obszarze elementami potencjału gospodarczego Federacji, dzięki którym możliwym jest uzyskanie statusu mocarstwa. Przez dwie dekady przełomu XX i XXI wieku potencjał ten był tworzony przez przemysły paliwowo-wydobywczy i energetyczny. Rosyjska gospodarka funkcjonowała dzięki eksportowi surowców kopalnianych, a utrzymanie – także ze względu na uwarunkowania społeczne – przemysłu ciężkiego oraz zbrojeniowego kreowało znaczne potrzeby energetyczne rodzimego przemysłu. Uzyskanie pełnej kontroli państwa nad sektorem paliwowo-energetycznym było nie tylko jedynym środkiem do odbudowy międzynarodowej pozycji państwa. Jej sprawowanie gwarantowało ciągłość władzy, stworzonej przecież o oparciu o klasyczne wzorce autorytaryzmu zamkniętego oraz zapewniało określony poziom stabilności wewnętrznej. Dążenie przez ekipę Władimira Putina do przekształcenia Rosji w *super-petrostate* było więc naturalną decyzją, wynikającą z racjonalnej oceny zarówno sytuacji wewnętrznej jak i uwarunkowań zewnętrznych. W tym kontekście temat dysertacji uznać należy za istotny i ważki. Natomiast w odniesieniu do jego znaczenia poznawczego wskazać należy na ograniczoną liczbę opracowań poświęconych rosyjskiej polityce energetycznej, traktowanej jako kompleksowa wizja budowy mocarstwowej pozycji państwa poprzez skorelowane przedsięwzięcia polityczno-ekonomiczne, prowadzone w wymiarze wewnątrzpaństwowym, jak i w ramach polityki eksportowej. Kierując się powyższym, uznaję, zgłoszony przez Pana Tomasza Szulca problem badawczy jest wart podjęcia w ramach dysertacji doktorskiej.

2. Ocena metodologiczna

Rozprawa składa się z Wstępu, trzech rozdziałów merytorycznych, Zakończenia oraz Bibliografii. Jest dobrze skonstruowana pod względem metodologicznym. Założenia metodologiczne stanowią treść Wstępu, w którym zawarto także uzasadnienie potrzeby zbadania tytułowej tematyki oraz krytyczną analizę literatury. Doktorant za przedmiot badań

uznał działania władz rosyjskich ukierunkowane na osiągnięcie statusu *super-petrostate*. Skoncentrował się na wskazaniu uwarunkowań umożliwiających, jak i ograniczających możliwości realizacji tej koncepcji. W tym kontekście ważnym jest określenie ram czasowych prowadzonych analiz. W odniesieniu do przyjętego procesu badawczego możliwymi były trzy rozwiązania. Pierwsze to zaprezentowanie roli przemysłu paliwowo-energetycznego w procesie budowy mocarstwowej pozycji Rosji po roku 1999. Drugi to analiza przeobrażeń rosyjskiej polityki energetycznej, traktowanej całościowo, jako wydobywanie, przesył i eksport nośników energii na tle uwarunkowań międzynarodowych, zwłaszcza rywalizacji na globalnym rynku energii. Trzecie rozwiązanie to przeniechanie etapów realizacji rosyjskiej strategii budowy mocarstwowej pozycji, jaka podjął Władimir Putin. Doktorant zdecydował się na ten wariant, koncentrując się na dwóch pierwszych etapach realizacji tej strategii, czyli odzyskiwania kontroli nad państwem i tworzeniu instrumentarium pozwalającego na osiągnięcie celu strategicznego.

Przyjęte założenie badawcze określiło zakres badań, jak i strukturę dysertacji. Zawiera ona trzy rozdziały o charakterze analityczno-poznawczym, chociaż w różnym zakresie. W pierwszym zaprezentowano teorie odnoszące się do pojęcia *petrostate* i podjęto próbę określenia specyfiki Rosji jako państwa energetycznego. Dwa kolejne rozdziały mają podobną konstrukcję. Są one pogłębioną analizą procesu budowy *petrostate* w sektorze gazowym i naftowym, skoncentrowaną głównie na procesach przejmowania przez władze państwowe kontroli nad firmami przemysłu paliwowo-wydobywczego oraz uzyskiwania dominacji w regionach eksportu i tranzytu nośników energii. W dysertacji przedstawiono wnioski porządkujące badany obszar wiedzy.

Analizując szczegółowo treść oraz formę, zaprezentowanej przez Pana Tomasza Szulca rozprawy skoncentruję się na następujących kwestiach:

- a) Strukturze pracy;
- b) Przedmiocie i celu badań;
- c) Hipotezie;
- d) Metodach i technikach badawczych;
- e) Literaturze przedmiotu i sposobie jej wykorzystania;
- f) Stronie edytorskiej rozprawy.

Struktura pracy

Jak zaznaczono powyżej, rozprawa składa się ze Wstępu, trzech rozdziałów merytorycznych, Zakończenia i Bibliografii. Każdy z rozdziałów tworzy osobną,

merytoryczną całość, a ich treści są ze sobą właściwie skorelowane. Zawierają, co warto podkreślić, omówienie wyników badań cząstkowych (Podsumowanie).

Wstęp rozpoczyna wprowadzenie do tematyki wraz uzasadnieniem potrzeby podjęcia badań. Określono w nim także przedmiot badań, cel pracy, zaprezentowano przyjęte hipotezy badawcze wraz z uszczegóławiającymi je pytaniami badawczymi, wskazano metody rozwiązania problemu badawczego i zaprezentowano techniki i narzędzia badawcze. Ważną częścią Wstępu jest krytyczna analiza literatury przedmiotu oraz opis treści stanowiących poszczególne rozdziały.

Pierwszy rozdział zawiera część teoretyczną, czyli rozważania i istocie *petrostate*. Część ta została zakończona Podsumowaniem, zawierającym próbę oceny zasadniczej tezy pracy, a mianowicie odpowiedzi na pytanie czy Rosja może być supermocarstwem energetycznym. Konkluzja zaprezentowanych rozważań to stwierdzenie, iż – opierając się na założeniach teorii dotyczących państw energetycznych – Rosja lat 2000-2010 posiadała ograniczone możliwości osiągnięcia tego statusu. Stwierdzenie to stanowi podstawę do analiz prowadzonych w dwóch kolejnych rozdziałach i prezentacji dowodów uzasadniających to stanowisko. Treść tych rozdziałów, co zrozumiałe, to głównie prezentacja:

- procesu przejmowania kontroli państwa nad rosyjskimi firmami sektora gazowego i paliwowego, przy uwzględnieniu uwarunkowań jakie determinowały ten proces i konsekwencji dla podmiotów niepaństwowych lub z udziałem kapitału zagranicznego;
- polityki ekspansji surowcowej Rosji.

Dysertację wieńczy Zakończenie, będące stosunkowo obszernym (11 stron) podsumowaniem prowadzonych rozważań. Odnosi się do stawianych tez i wniosków końcowych.

Treści zawarte w trzech rozdziałach stosunkowo szeroko prezentują poszczególne kwestie (problemy cząstkowe). W sumie można w nich wyróżnić podrozdziały, które same w sobie mogłyby stanowić rozdziały. Rozdział drugi liczy bowiem 103 strony i składa się z dwóch części (budowa monopolu gazowego na rynku wewnętrznym i ekspansja Gazpromu na obszar Europy). Natomiast rozdział trzeci liczy 85 stron i posiada podobną konstrukcję (aktywność na rynku wewnętrznym i polityka ekspansji), lecz uwzględniającą odmienne cele i uwarunkowania polityk naftowej i gazowej Rosji. Wskazując na tę konstrukcję dysertacji nie krytykuję podejścia Doktoranta, ale chcę podkreślić, iż praca jest obszerna, szczegółowo zaprezentowano w niej poszczególne kwestie. Trzyrozdziałowa struktura pracy jest zasadna, chociaż równie dobrze można byłoby wydzielić z niej pięć rozdziałów. Chociaż – w opinii recenzenta – pięcirozdziałowa konstrukcja zaburzyłaby jej układ logiczny.

Przedmiot i cel badań

Przedmiot badań i problem badawczy zostały określone we Wstępie. Przedmiotem pracy jest państwo rosyjskie definiowane jako *petrostate*. Kwestia ta jest szeroko omawiana we Wstępie, ale nie została jednoznacznie wskazana. Podobna uwaga dotyczy celu pracy. Został on sformułowany, ale bardziej jako cel odnoszący się do monografii niż pracy kwalifikacyjnej (*Celem, jaki stawia sobie ta praca, jest wypełnienie luki istniejącej w obszarze badawczym dotyczącym procesu rozwoju sektora surowcowego na tle przemian zachodzących w Federacji Rosyjskiej w początkach XXI wieku. Dotychczas ukazujące się publikacje poświęcone tej tematyce, są dość jednostronne, jeśli chodzi o nakreślenie obrazu przemian w Rosji i dotyczą głównie procesu krążenia elit. Zwykle przedstawia się je w szerokim kontekście elit sowieckich, natomiast w nowszym okresie - z perspektywy wymiany odchodzącej pojelecynowskiej elity i wchodzącej na jej miejsce coraz energiczniej nowej elity, wywodzącej się ze służb specjalnych, czy też szerzej z Sankt-Petersburga, gdzie kryterium przynależności zostało określone na podstawie relacji członków owej elity z prezydentem Władimirem Putinem.* – cyt. s.6). Nie jest to błąd, ale w pracy kwalifikacyjnej raczej należy podkreślać cel naukowy w kontekście nie tyle istniejących publikacji, co stanu badań. Różnica drobna ale istotna, chociaż nie wpływa ona na ocenę samej dysertacji.

Hipotezy robocze i pytania badawcze

Przyjęte hipotezy robocze dysertacji (s. 11) nie zawierają podziału na hipotezę główną i pomocnicze. Doktorant zaproponował dwie hipotezy i pytania badawcze (7 pytań wariantowych). Moim zdaniem dwie hipotezy stanowią jedną hipotezę badawczą wskazującą na dwie możliwości rozwiązania problemu badawczego ([...] *jeżeli wskaźniki gospodarcze, zależność budżetu państwa oraz PKB od eksportu surowców energetycznych (ropy i gazu) są typowe dla petrostate, to rosyjska idea supermocarstwa energetycznego jest tylko rosyjskim odpowiednikiem tego terminu dostosowanym do tamtejszych realiów. Natomiast jeżeli ścieżka rozwoju gospodarczego nie stanowi nowej jakości i polega tylko na kontynuacji dominującego trendu rozwojowego, to mamy do czynienia z imitacją procesów rozwojowych odpowiadającą na zapotrzebowanie polityczne, czego wyrazem jest dążenie do odzyskania utraconego statusu mocarstwa znajdujące odzwierciedlenie już w pierwszym manifestie politycznym Władimira Putina „Rosja na przełomie tysiącleci”* – cyt. s.11). Tym niemniej jej (ich) uszczegółowienie w postaci pytań badawczych bardzo dobrze ją (je) uzupełnia. Do ich

konstrukcji je mam zastrzeżeń. Podkreślam również, że bardzo dobrze komponują się one z treścią hipotezy (hipotez) badawczej (-ych).

Metody i techniki badawcze

Zastosowana przez Doktoranta metodologia badań i stosowana procedura badań jest właściwie dobrana dla badań prowadzonych w obszarze nauk społecznych, w dyscyplinie nauki o polityce. Zaproponowane i wykorzystywane metody i techniki badawcze umożliwiają osiągnięcie celu badań. Wiodącymi są metoda porównawcza i historyczna, które Doktorat wymienia, pomija inne, które wykorzystał, ale rozumiem iż wskazał te, które Jego zdaniem odgrywały zasadniczą rolę w procesie badawczym.

Literatura przedmiotu i sposób jej wykorzystania

Przedstawiona w Bibliografii literatura przedmiotu jest, pod względem ilościowym, bardzo obszerna. Stanowią ją źródła primarne (głównie dokumenty i akty prawne), opracowania zwarte, popularno-naukowe i notatki prasowe, różnego rodzaju ekspertyzy oraz adresy internetowe. Są one dobrze wykorzystywane w procesie badawczym. Na podkreślenie zasługuje zwłaszcza dokonanie krytycznej analizy literatury. Jest to bardzo ważna część Wstępu, która nie tylko prezentuje stan badań, ale podkreśla także kompetencje Doktoranta oraz umożliwia ocenę sposobu wykorzystania literatury przedmiotu. Ten sposób prezentacji wyklucza możliwość postawienia zarzutu o niewykorzystaniu lub pominięciu jakiejś części opracowań. Uwaga ta dotyczy jednak literatury odnoszącej się do lat 1993-2010. Doktorant tak skoncentrował się na wyodrębnionym okresie badań (lata dwóch kadencji prezydenckich W. Putina z ograniczonym odwołaniem się do początków prezydenckiej kadencji. D. Miedwiediewa), że nie odniósł się do opracowań dotyczących oceny całościowej rosyjskiej polityki energetycznej, zwłaszcza prowadzonych w kontekście zapisów Strategii Bezpieczeństwa Energetycznego FR do 2030 r. (z maja 2017 r.). Autorzy analiz rosyjskiej polityki energetycznej wskazują na zasadniczą zmianę pojęcia *russian super-pertostate*. To ma być nie mocarstwo eksportujące wyłącznie surowce, ale głównie przetworzone nośniki energii oraz rozwijające inne niż tradycyjne systemy produkcji energii. Zmienia to zasadniczo wizję potęgi i roli sektora paliwowo-energetycznego. Brakuje mi w dysertacji odniesienia się do tych przeobrażeń lub – przynajmniej projektu (założenia ogłoszono we wrześniu w 2016 r) – tych przeobrażeń oraz oceny możliwości jego realizacji, właśnie w kontekście ocen działań wdrażanych w latach 2000-2010. Kolejną uwagą, odnoszącą się do pobocznego wątku dysertacji, dotyczy niektórych komentarzy i stwierdzeń Doktoranta, będących w istocie powieleniem publicystycznych twierdzeń anglosaskich dziennikarzy lub osób z kręgu

rosyjskiej opozycji demokratycznej. Autor bez zastrzeżeń przywołuje ten tok narracji, nie wskazując iż korzysta ze źródeł lub informacji tego typu. Podkreślam, iż za uchybienie uznaję nie samą informację, tylko brak odniesienia się do publicystycznego charakteru takowego tekstu. Dla przykładu w przypisie dodaje szeroki komentarz o dysertacji doktorskiej prezydenta Putina i oskarżeniach o plagiat, wskazując równocześnie iż znajduje się ona w zbiorze znajdującym się pod ścisłym nadzorem. Tymczasem autor niniejszej recenzji bez problemu uzyskał dostęp do tej dysertacji w trakcie kwerendy literatury w jednej z moskiewskich bibliotek naukowych.

Strona edytorska

Praca pod względem technicznym nie budzi zastrzeżeń. Prezentowane wykresy, mapy i tabela są przejrzyste, dobrze wkomponowane w tekst i pełnią swoją rolę, jako prezentacja lub uzupełnienie prezentowanych treści. Niekiedy, ale w niezbyt dużym zakresie, Doktorant stosuje zwroty o charakterze publicystycznym, ubarwiającym język. W znacznej części ten tok narracji można odnaleźć we Wstępie i rozdziale pierwszym, nie występuje on natomiast w Zakończeniu, czyli części podsumowującej wyniki badań.

3. Ocena merytoryczna

Prezentowana dysertacja jest całościowym opracowaniem, ukazującym proces przejmowania przez państwo rosyjskie kontroli nad sektorem paliwowo-wydobywczym oraz próbę osiągnięcia statusu supermocarstwa energetycznego. Ramy czasowej zostały określone prawidłowo, bowiem dwie pierwsze kadencje prezydenckie Władimira Putina to okres odbudowy potęgi państwa rosyjskiego, natomiast prezydentura D. Miedwiediewa miała być okresem modernizacji. Doktorant umiejętnie wykazał i uzasadnił powody przyjęcia takich właśnie ram czasowych. Słusznie również dokonał podziału pracy na trzy części, w tym dwie poświęcone sektorowi gazowemu i paliwowemu. Toczące się procesy były co prawda prowadzone równolegle, występowały znaczne podobieństwa, ale osobna ich prezentacja pozwoliła na szerszą prezentację mikro-problemów badawczych. Kierując się tymi przesłankami przyjęte ramy czasowe dysertacji oraz jej układ uważam za zasadny. Oceniana dysertacja stanowi zamkniętą całość, przeprowadzony przez Doktoranta proces analityczny jest dogłębny, a konkluzje cząstkowe i końcowe – logiczne oraz dobrze uzasadnione w jej treści.

Rozdział pierwszy dysertacji składa się z części teoretycznej, poświęconej analizie pojęcia *petrostate* i *super-petrostate* oraz analitycznej – będącej autorską próbą określenia statusu Federacji Rosyjskiej jako supermocarstwa energetycznego/państwa energetycznego. Jest to najsłabsza część opracowania, chociaż podkreślam dogłębność prezentacji poglądów poszczególnych ekspertów na istotę obydwu pojęć. Zostały one szczegółowo zaprezentowane w kolejnych podrozdziałach, w sposób logiczny i szczegółowy. Tym niemniej czytelnik zapoznaje się z tym fragmentem dysertacji tylko z tym, w jaki sposób przywołana przez Doktoranta grupa ekspertów rozumie pojęcie supermocarstwo energetyczne i państwo energetyczne. Prezentacje tych poglądów kończy Podsumowanie, które – w mojej subiektywnej ocenie – powinno być propozycją autorskiego, opartego na prezentowanych teoriach, podejścia do kwestii sytuowania państwa jako *petrostate* i *super-petrostate*. Natomiast treść Podsumowania to – przyznaję – kompetentny komentarz ukazujący podobieństwa i różnice w poglądach przywołanych ekspertów oraz próba określenia potencjału Rosji w przedmiotowej kwestii, a jej usytuowania (zakwalifikowania) do konkretnej kategorii państw energetycznych. Podejście to przekłada się wprost na ocenę drugiej części rozdziału, która jest autorską próbą oceny statusu Rosji. Znowu powtórzyć muszę tę samą uwagę – szczegółowa, kompetentna analiza danych statystycznych, właściwie dobrane tezy ekspertów, samodzielne konkluzje cząstkowe Doktoranta nie pozwoliły na dokonanie ostatecznego wniosku (*petrostate*, *super-petrostate* czy tylko eksporter surowców), lecz tylko na zadanie pytania otwartego o status Rosji w przedmiotowej kwestii. To z kolei przekłada się na konkluzje cząstkowe (Podsumowania kolejnych rozdziałów) i końcowe dysertacji.

Rozdziały drugi i trzeci to rzetelny i szczegółowy opis działań wprowadzonych w sektorach gazowym i paliwowym, skoncentrowany na procesie odzyskiwania przez władze centralne kontroli nad tymi sektorami gospodarki i konkretnymi konsorcjami. Drugim, nieco mniej eksponowanym, przedmiotem badań jest kwestia eksportu nośników energii i sposób opanowywania rynków zbytu oraz kontroli tras przesyłu. W zasadzie trudno wskazać tu jakieś braki, niedociągnięcia czy zaniechania Doktoranta. Niewątpliwie jest to zaleta dysertacji – tak szczegółowego opisu tych procesów nie dokonano wcześniej. W podsumowaniu dotyczącym sektora gazowego Doktorant dokonuje kompleksowej oceny formuły aktywności Gazpromu na wewnątrzrosyjskiej scenie politycznej i w ramach prowadzonej przez Kreml polityki gospodarczej oraz w procesie uzależniania, kontrolowania lub kooperacji z otoczeniem zewnętrznym. Dobór regionów aktywności jak i państw stanowiących przykłady (case study działań Gazpromu) jest zasadny. Ale znowu brakuje konkluzji dotyczącej statusu Rosji i

odpowiedzi czy polityka ta i sama aktywność Gazpromu pozwoliła przybliżyć się Rosji do statusu supermocarstwa energetycznego.

W podobny sposób zaprezentowano działania jakimi środki państwo rosyjskie prowadziło do konsolidacji przemysłu paliwowego, formułę przyjętej polityki eksportowej ropy naftowej i sposób prowadzenia rywalizacji na międzynarodowym rynku eksporterów. Po raz kolejny podkreślić muszę brak w Podsumowaniu rozdziału konkluzji dotyczącej statusu (*super-petrostate* czy nie???) państwa rosyjskiego i roli tego sektora w osiąganiu tego statusu.

Powyższe zarzuty niweluje nieco treść Zakończenia, które Doktorant rozpoczyna zdaniem: *Postawiona we wstępie do niniejszej rozprawy teza uznająca Rosję za specyficzny petrostate* (podkreślenie PM) *znalazła potwierdzenie w przeprowadzonych badaniach*. Jego konstrukcja to wykazywanie, na bazie kolejnych wniosków cząstkowych, iż państwo rosyjskie w okresie prezydentury W. Putina dążyło do uzyskania statusu supermocarstwa energetycznego, lecz próba ta nie zakończyła się sukcesem. Powodem tej porażki był brak korelacji pomiędzy procesami modernizacyjnymi w gospodarce rosyjskiej a przyjętą polityką eksportu surowców energetycznych. Tezy tej dowiódł w trakcie procesu badawczego. Uzasadnił także kolejną ze swoich tez, iż Rosję ery W. Putina można określić raczej jako państwo-globalnego eksportera surowców energetycznych, mającego wpływ na sposób funkcjonowania globalnego rynku nośników energii. Nie wyeksponował mocno, ale zaprezentował także – moim zdaniem – słuszną tezę, iż z tego względu celem prezydentury D. Miedwiediewa było uruchomienie procesów modernizujących rosyjską gospodarkę, co miało być kolejnym etapem procesu osiągania statusu supermocarstwa energetycznego. Określił także potencjalne pola badawcze i problemy, które mogą być podjęte w toku działań naukowych. Pewien niedosyt natomiast pozostawia sposób nakreślenia scenariuszy na przyszłość. Nie odniósł się bowiem do współczesności, a zwłaszcza zasadniczych zmian w rosyjskiej polityce energetycznej, w postaci uzyskania możliwości eksportu przetworzonych nośników energii. Planów powstałych w trakcie trzeciej kadencji W. Putina i szczegółowo zaprezentowanych w Strategii Bezpieczeństwa Ekonomicznego do 2030 roku wraz z dokumentami ją uzupełniającymi. Wskazanie na znaczenie tej koncepcji modernizacji rosyjskiej gospodarki dla wizji budowy *super-petrostate* dowodziłoby, że Doktorant prowadzi badania w sposób ciągły i dostrzega procesy zachodzące w rosyjskiej polityce.

KONKLUZJA KOŃCOWA

Przedstawiona mi do oceny dysertacja doktorska Pana Tomasza Szulca jest autorskim opracowaniem, prezentującym przeobrażenia sektora paliwowo-wydobywczego w Rosji oraz

próbę uzyskania przez to państwo statusu supermocarstwa energetycznego. Zarówno cel naukowy dysertacji, jak i sposób podejścia do problemu badawczego oraz jego rozwiązania nie budzą zastrzeżeń. Doktorant szeroko i dogłębnie, ocenił efektywność prowadzonych działań w dwóch zasadniczych obszarach tego sektora. Pozwoliło o to na uzasadnienie tezy głównej, czyli określić realny status państwa rosyjskiego (*petrostate*, *super-petrostate*, czy globalny eksporter). Udowodnił, iż Rosja jest – jak to stwierdził – „specyficznym *petrostate*” (s. 281), o potencjale pozwalającym na skuteczne oddziaływanie na globalnym rynku obrotu nośnikami energii. Potencjał ten niweluje stan rosyjskiej gospodarki, zwłaszcza poziom jej nowoczesności i skala udanej modernizacji. Tym samym nie może być postrzegane jako supermocarstwo energetyczne, ale jej potencjał i możliwość oddziaływania na rynku eksporterów jest większy niż klasycznie przypisywane możliwości oddziaływania państw określanych jako *petrostate* lub globalny eksporter nośników energii.

Recenzowana dysertacja doktorska stanowi indywidualny dorobek naukowo-badawczy Pana Tomasza Szulca. Zawarte w niej wyniki z procesu badawczego świadczą o umiejętnościach samodzielnego rozwiązywania problemów naukowych. Doktorant wykazał się wiedzą w obszarze prowadzonych badań i umiejętnością posługiwania się metodami badawczymi. Stwierdzam również, że podjęty w dysertacji problem naukowy został rozwiązany. Oceniana rozprawa spełnia więc wymogi stawiane przez *Ustawę o Stopniach i Tytułach Naukowych oraz Stopniach i Tytułach w zakresie Sztuki*. Biorąc powyższe pod uwagę wnioskuję o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

